

Krzysztof Jurek

Działalność organizacji pozarządowych w kontekście kryzysu na granicy polsko-białoruskiej (2021-2022)

Abstrakt

Organizacja pozarządowe w obliczu kryzysów pełnią kluczową rolę, a ich działalność pozwala na ratowanie życia i zdrowia ludzi, łagodzenie cierpienia oraz troskę o zachowanie ich godności i praw. W ramach niniejszego opracowania wskazano na prawne uwarunkowania niesienia pomocy humanitarnej, a także opisano działania podjęte przez wybrane organizacje pozarządowe w kontekście kryzysu na granicy polsko-białoruskiej w latach 2021-2022. Przedstawione organizacje oferowały wsparcie materialne, prawne czy informacyjne, czyli te formy pomocy, które najczęściej pojawiają się w obliczu kryzysów np. wojennych. Kryzys na granicy polsko-białoruskiej ma jednak swoją specyfikę. Działania organizacji oraz organów państwa nie były sprzężone, co w dużej mierze wynikało z odmiennej interpretacji, także prawnej, zaistniałej sytuacji.

Słowa kluczowe: kryzys na granicy polsko-białoruskiej, organizacje pozarządowe, pomoc humanitarna

Wstęp

Kryzys na granicy strefy Schengen z Białorusią w latach 2021-2022 miał charakter odgórnie sterowanej prowokacji przygotowanej i realizowanej przez władze reżimu Aleksandra Łukaszenki, przy aprobacie i wsparciu prezydenta Rosji Władimira Putina¹. Akcja przerzutu migrantów była odpowiedzią na sankcje nałożone przez Unię Europejską w związku z wyborami prezydenckimi, które odbyły się na Białorusi w roku 2020. Wygrał je Łukaszenko, choć bezstronni obserwatorzy

¹ J. Bornio, *Crisis on the Polish-Belarusian Border. What Strategy for Warsaw?*, „Eurasia Daily Monitor” 2021, vol. 172, nr 18.

i krajowa opozycja zwracali uwagę na liczne fałszerstwa podczas ich przeprowadzania. Proces wyborczy nie spełniał standardów międzynarodowych, oczekiwanych od państwa należącego do Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Ponadto odnotowano wiele naruszeń praw człowieka oraz użycie siły wobec uczestników pokojowych demonstracji antyrządowych. Unia Europejska zaczęła nakładać na Białoruś szereg sankcji. Początkowo dotyczyły one zamrażania aktywów wybranych osób i podmiotów, najczęściej powiązanych z oligarchami, następnie wprowadzono m.in. zakaz lotów białoruskich przewoźników nad przestrzenią unijną, czy sankcje uderzające w gospodarkę, jak choćby zakaz importu produktów naftowych.

W odpowiedzi na sankcje Unii Europejskiej z terytorium Białorusi na Litwę, Łotwę i do Polski zaczęli się przedostawać migranci², wśród których dominowali przybysze z Afganistanu, Iraku, Iranu, Libii, Pakistanu i Syrii. Akcja przetrzutu migrantów na Białoruś, a następnie na zewnętrzne granice strefy Schengen, miała charakter zorganizowany. Początkowo szlak migracyjny prowadził przez Turcję lub przez Bałkany. Z czasem jednak zaczęły dominować lotnicze podróże migracyjne do Mińska³. Są dowody, że firma Centrkurort, powiązana z reżimem Łukaszenki, współpracowała z irackimi biurami podróży. Migrantom obiecywano łatwe przedostanie się do krajów Europy Zachodniej, wspierano ich także finansowo oferując przelot, opłaty wizowe, czy transfer do granicy⁴. Wraz z napływem migrantów na Białoruś zaczęła gwałtownie wzrastać liczba prób nielegalnego przekraczania polskiej granicy państwowej.

Przybysze znaleźli się w tragicznej sytuacji. Po przewiezieniu przez białoruskie służby w pobliże granicy zachęcano ich do agresywnych zachowań względem polskich służb: funkcjonariuszy Straży Granicznej, policjantów i żołnierzy. Białorusini celowo kierowali migrantów w miejsca, gdzie przekroczenie granicy

² W mediach i dyskusjach publicznych używano zamiennie pojęć „migrant” i „uchodźca”. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że wśród przybyszów byli zarówno uchodźcy, czyli osoby opuszczające miejsce zamieszkania wbrew swojej woli (kwestia dyskusyjną pozostaje stopień przymusu), jak i migranci ekonomiczni, którzy opuścili swój kraj z nadzieją na szybszy rozwój, lepszą karierę, większe dochody albo stabilizację w kraju docelowym. Zob. K. Bachmann, *Kryzys polsko-białoruski i kwestia migracji. Międzynarodowy kontekst i możliwe sposoby zarządzania* [21 XI 2021], https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2021/11/K.Bachman_Kryzys..polsko-bialoruski.i.kwestia.migracji.pdf (28 VII 2022).

³ A. Halemba, *Ethnographic Snapshot: „Europe in the Woods: Reflections on the Situation at the Polish-Belarusian Border”*, „Ethnologia Europaea” 2022, vol. 1, nr 52, s. 1-13. Autor zwraca uwagę, że źródeł sytuacji na granicy polsko-białoruskiej można doszukiwać się nie tylko w konfliktach i ubóstwie na Bliskim Wschodzie, w Afryce Północnej i Azji, ale także w sytuacji politycznej w Europie Wschodniej i Środkowej, jak również w UE i na świecie w ogóle. Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej jest częścią złożonego łańcucha wydarzeń, znacznie szerszego w czasie i przestrzeni niż to, co możemy zobaczyć w lasach wzdłuż granicy.

⁴ A. Wawrzusiszyn, *Kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej i jego wpływ na bezpieczeństwo Polski*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, vol. 33, nr 2, s. 45-65.

było niedozwolone. Przybysze byli zastraszeni, stosowano wobec nich przemoc fizyczną i psychiczną. Pozbawienie dostępu do wody, jedzenia, czy schronienia potęgowało poczucie beznadziejności wśród przybyszów, a jednocześnie stanowiło realne zagrożenie dla ich zdrowia i życia. Polskie władze od początku kryzysu przyjęły stanowczą politykę wobec migrantów, której zasadniczym celem było całkowite uniemożliwienie im przedostania się w głąb terytorium naszego kraju oraz wejście w procedury ubiegania się o ochronę międzynarodową. Straż Graniczna przekazywała mediom przede wszystkim komunikaty o próbach nielegalnego przekroczenia granicy przez grupy cudzoziemców. Od wielu osób starających się o ochronę międzynarodową nie przyjmowano wniosków. W związku z tym nie wiadomo, jaką część grup migranckich stanowili uchodźcy.

W myśl tzw. *ustawy wywózkowej*, osoba zatrzymana w Polsce, po nielegalnym przekroczeniu granicy zewnętrznej Unii Europejskiej, była zobowiązana niezwłocznie opuścić terytorium RP. Co ciekawe, orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej wprost zakazuje tzw. *pushbacków* (wypchnięć), czyli odstawiania migrantów na granicę bez przeprowadzenia wobec nich formalnego postępowania powrotowego⁵. Wypchnięcia czy wywózki uniemożliwiają osobom migrującym szlakiem przez Białoruś korzystanie z gwarantowanego w *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* prawa do azylu. Art. 14 *Deklaracji* stanowi: *w razie prześladowania, każda osoba jest uprawniona do ubiegania się o azyl i korzystania z niego w innych krajach*. Z kolei art. 18 *Karty praw podstawowych Unii Europejskiej* gwarantuje prawo do azylu z poszanowaniem zasad Konwencji genewskiej dotyczącej statusu uchodźców oraz zgodnie z Traktatami. *Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej* stanowi, że polityką Unii jest przyznanie ochrony każdemu obywatelowi państwa trzeciego jej wymagającemu⁶. Ocena wydarzeń na granicy polsko-białoruskiej pod kątem prawnych podstaw udzielania ochrony międzynarodowej nie jest jednak jednoznaczna. Eksperti, m.in. Paweł Olbrycht, zauważają, że jeżeli dany migrant znajduje się na terytorium Białorusi, gdzie przybył bezpośrednio z terytorium, na którym groziło mu niebezpieczeństwo, wniosek o udzielenie ochrony międzynarodowej powinien przedłożyć stronie białoruskiej. Zdaniem Olbrychta działania państwa polskiego, w tym wykorzystanie możliwości prawnych, pozwoliły skutecznie przeciwdziałać potencjalnym zagrożeniom bezpieczeństwa wynikającym z nieudokumentowanej migracji przez granicę z Białorusią⁷.

⁵ O. Filipec, *Multilevel Analysis of the 2021 Poland-Belarus Border Crisis in the Context of Hybrid Threats*, „Central European Journal of Politics” 2022, nr 1.

⁶ M. Górczyńska, J. Białas, D. Witko, *Analiza prawna sytuacji na polsko-białoruskiej granicy. Stan na dzień: 9 września 2021 r.* [9 IX 2021], https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2021/09/Analiza-prawna-sytuacji-na-polsko-bialoruskiej-granicy_9.09.2021.pdf (2 VIII 2022).

⁷ P. Olbrycht, *Bezpieczeństwo Rzeczypospolitej Polskiej w kontekście sytuacji na granicy polsko-białoruskiej w okresie sierpień-grudzień 2021 r. Możliwości prawne i podjęte działania*, „Polityka i Społeczeństwo” 2022, vol. 2, nr 20, s. 142-154.

Jak wskazuje Andrzej Wawrzuś, w efekcie działań służb obu państw migranci utknęli w strefie przygranicznej jednego i drugiego kraju jako zakładnicy rozgrywki politycznej między reżimem Aleksandra Łukaszenki a Polską i Unią Europejską. Cudzoziemcy znaleźli się w potrzasku, z jednej strony zostali odgradzeni kordonem białoruskiej Straży Granicznej, która uniemożliwiła powrót w głąb Białorusi. Z kolei po stronie polskiej wjazd do naszego kraju uniemożliwiali funkcjonariusze polskiej Straży Granicznej. Maim Rust słusznie zauważa, że kryzys migracyjny jest jednym z ważniejszych narzędzi białoruskich władz w „komunikacji” z Unią Europejską. Wśród wielu celów takiej polityki, dwa wydają się szczególnie ważne. Po pierwsze, kryzys ma na celu destabilizację regionu i wymuszanie dialogu z Zachodem, po drugie, jest okazją do zmniejszenia zainteresowania sytuacją wewnątrz Białorusi⁸. Zdzisław Śliwa oraz Aleksander Ksawery Olech wskazują, że kryzys migracyjny może być elementem niemilitarnego, agresywnego oddziaływania na inne państwa poniżej progu wojny. Kryzys na granicy polsko-białoruskiej służył do destabilizacji sytuacji wewnętrznej w Polsce oraz na Litwie, a pośrednio w Unii Europejskiej⁹.

Kryzys na granicy polsko-białoruskiej należy rozpatrywać z wielu perspektyw. Niewątpliwie mieliśmy do czynienia z dramatem osób, które zostały wykorzystane do celów politycznych przez reżim Łukaszenki. Nie należy jednak zapominać o kwestii bezpieczeństwa wewnętrznego Polski. Zdaniem polskiego rządu Białoruś wykorzystywała (i nadal to robi) problem migrantów do atakowania Polski i promowania wpływów rosyjskich. Stanowisko to jednoznacznie potwierdza Unia Europejska. Jak słusznie zauważa Weronika Jakubczak zjawiska takie jak: dynamiczna sytuacja w Afganistanie po wycofaniu się wojsk amerykańskich i ich sojuszników, działania rządu Rosji oraz Białorusi, a także trwające już wiele lat problemy w takich krajach jak Pakistan, Iran, Irak czy kraje afrykańskie, wskazują na istnienie dużego prawdopodobieństwa, że sytuacja z niekontrolowaną migracją nasili się¹⁰. Warto podkreślić, że Straż Graniczna dokumentowała dziesiątki przypadków, nie tylko prób nielegalnego przekraczania granicy, ale także niszczenia przez migrantów infrastruktury granicznej czy mienia (np. samochodów). Ponadto dochodziło do licznych, fizycznych ataków na funkcjonariuszy Straży Granicznej (np. rzucanie w nich kamieniami, drewnianymi kłodami). O agresywności migrantów świadczy fakt, że niektórzy funkcjonariusze wymagali hospitalizacji.

⁸ M. Rust, *Kryzys na granicy: czy zmiana „białoruskiej agendy” zagraża białoruskim siłom demokratycznym?*, [w:] *Granica dyktatora. Polska i Białoruś wobec kryzysu granicznego*, red. J.M. Nowakowski, J. Olędzka, M. Rust, Warszawa 2021, s. 5-15.

⁹ Z. Śliwa, A.K. Olech, *Wyzwania w kontekście migracji i kryzys na granicy polsko-białoruskiej*, „Wiedza Obronna” 2022, nr 278, s. 87-104.

¹⁰ W. Jakubczak, *Kryzys migracyjny na wschodniej granicy UE. Rola Europolu we współpracy w bezpieczeństwie wewnętrznym*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2021, nr 70, s. 230.

Zgodnie z definicją Arthura S. Rebera kryzys powoduje zakłócenie normalnego biegu zdarzeń w życiu jednostki, wymaga od niej ponownej oceny sposobów myślenia i działania¹¹. Kryzys może wiązać się z poważnym zagrożeniem dla podstawowych struktur państwowych oraz wartości i norm danego systemu, stąd też elity rządzące podejmują decyzje, które mają zapobiec jego negatywnym skutkom. Receptą na kryzys jest również współdziałanie sektorów publicznego i pozarządowego¹². Jak wskazuje Anna Łoś-Tomiak,

organizacje pozarządowe, będąc blisko ludzi, działając bezpośrednio w środowisku, prawidłowo rozpoznając rynek, często dysponując właściwymi środkami i metodami likwidacji zaistniałych problemów oraz opierając swoje funkcjonowanie na własnych decyzjach, mogą skuteczniej i szybciej dotrzeć do potrzebujących grup odbiorców i lepiej rozpoznać, a potem zlikwidować, bądź ograniczyć problem, efektywniej zabezpieczyć społeczeństwo¹³.

Z kolei Leon Szot podkreśla, że

działalność organizacji humanitarnych charakteryzuje różnorodne podejście do sytuacji kryzysowych, dzięki czemu budują one zaufanie społeczne do siebie oraz przyczyniają się do rozwoju relacji międzyludzkich w czasach szczególnie trudnych¹⁴.

Obecnie zakres działań humanitarnych, oferowany przez organizacje pozarządowe, nie skupia się wyłącznie na pomocy rzeczowej¹⁵.

W ramach niniejszego opracowania wskazano na prawne uwarunkowania niesienia pomocy humanitarnej, a także opisano działalność wybranych organizacji pozarządowych w obliczu kryzysu na granicy polsko-białoruskiej w latach 2021-2022.

¹¹ J. Walas-Trębacz, J. Ziarko, *Podstawy zarządzania kryzysowego. Zarządzanie kryzysowe w przedsiębiorstwie*, Kraków 2011, s. 20.

¹² E.P. Schwartz, *Humanitarian NGOs as Instruments, Partners, Advocates and Critics in the Governance of International Humanitarian Response: Complementary or Conflicting Roles?*, „Asia Pacific Journal of Public Administration” 2016, vol. 38, nr 1, s. 43-59.

¹³ A. Łoś-Tomiak, *Spółeczeństwo obywatelskie – kryzys idei, czy recepta na kryzys?*, „Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze” 2015, nr 2, s. 97-109.

¹⁴ L. Szot, *Działalność Caritas Internationalis na przykładzie wybranych konfliktów i katastrof naturalnych w latach 2007-2019 w ujęciu socjologicznym*, [w:] *Z pomocą potrzebującym. 30-lecie Caritas Polska*, red. U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot, Pelpin 2020, s. 269.

¹⁵ C. Egger, D. Schopper, *Organizations Involved in Humanitarian Action: Introducing a New Dataset*, „International Studies Quarterly” 2022, vol. 2, nr 66.

Prawne uwarunkowania niesienia pomocy humanitarnej przez organizacje pozarządowe

Prawo do pomocy humanitarnej można wywieść z podstawowych praw człowieka, podobnie jak prawo do życia, prawo do własności, prawo do opieki zdrowotnej czy prawo schronienia. Prawa te gwarantują m.in. *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych* oraz *Międzynarodowy pakt praw społecznych, gospodarczych i kulturalnych*. Informacje dotyczące pomocy humanitarnej zawarte są również w *Europejskiej konwencji praw człowieka* czy *Konwencji o prawach dziecka*.

Jednym z podstawowych dokumentów określających ramy udzielania pomocy humanitarnej w Unii Europejskiej jest Wspólne oświadczenie Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie, Parlamencie Europejskim i Komisji Europejskiej (2008/C 25/01). Zakłada ono m.in., że: *pomoc humanitarna jest jednym z najważniejszych przejawów powszechnej solidarności międzyludzkiej i obowiązkiem moralnym*. W oświadczeniu zawarto również stwierdzenie, że

podstawowymi warunkami wstępnymi dostarczania pomocy humanitarnej są: „przestrzeń humanitarna” konieczna do zapewnienia dostępu do ludności znajdującej się w trudnej sytuacji i bezpieczeństwo pracowników organizacji humanitarnych; zasadniczym warunkiem z punktu widzenia Unii Europejskiej (UE) i jej partnerów w zakresie pomocy humanitarnej jest możliwość uzyskania pomocy, w tym ochrona ludności dotkniętej sytuacją kryzysową, w oparciu o poszanowanie zasad neutralności, bezstronności, humanitaryzmu i niezależności działań związanych z pomocą humanitarną — zasad, zapisanych w prawie międzynarodowym, w szczególności w międzynarodowym prawie humanitarnym.

W kontekście omawianej problematyki kluczowa jest część oświadczenia zakładająca, że

organizacje pozarządowe odgrywają zasadniczą rolę w działaniach humanitarnych, jako że dostarczają one większość międzynarodowej pomocy humanitarnej z uwagi na swoją obecność w terenie i elastyczność, często mając wysoki stopień specjalizacji. Są one również bezpośrednim wyrazem aktywnej postawy obywatelskiej w służbie sprawy humanitarnej.

Z uwagi na napiętą sytuację na granicy polsko-białoruskiej prezydent Polski mocą rozporządzenia wprowadził stan wyjątkowy, co w praktyce uniemożliwiało lub znacząco utrudniało niesienie pomocy przybyszom przez organizacje pozarządowe. Jak wskazuje Artur Gruszczak, przepisy ustawy o stanie wyjątkowym oraz znowelizowanej ustawy o cudzoziemcach legalizują odstępienie

od stosowania kardynalnych zasad prawa międzynarodowego humanitarnego, w szczególności konwencji genewskiej dotyczącej statusu uchodźców¹⁶. Ponadto wprowadzono ograniczenia w zakresie wolności mediów, na terenie przygranicznym nie mogli przebywać aktywiści czy osoby świadczące pomoc medyczną i humanitarną. Konieczność niesienia pomocy, polegającej często na ratowaniu zdrowia i życia, w wielu wypadkach spadła na mieszkańców oraz inne osoby mające prawo do przebywania w strefie objętej stanem wyjątkowym¹⁷.

Jak wskazuje Patrycja Grzybek, pozarządowe organizacje humanitarne mają prawo oferować pomoc humanitarną, także na terenach objętych stanem wyjątkowym. Co ważne, nie ma znaczenia, co jest przyczyną kryzysu humanitarnego (klęski żywiołowe czy umyślne działanie człowieka). Polskie władze nie mogą jednak arbitralnie odmawiać organizacjom humanitarnym dostępu do osób dotkniętych kryzysem. Brak udzielenia pomocy humanitarnej czy też utrudnianie jej udzielenia przez inne podmioty, w tym w szczególności przez wszelkie komponenty Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca, wiąże się z odpowiedzialnością kraju¹⁸.

Działalność wybranych organizacji pozarządowych¹⁹

Polski Czerwony Krzyż (PCK) jest organizacją zrzeszoną w największym ogólnosięciowym ruchu humanitarnym obejmującym Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (MKCK), Międzynarodową Federację Stowarzyszeń Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca (Federacja) oraz stowarzyszenia krajowe Czerwonego Krzyża (CK) lub Czerwonego Półksiężyca (CP). PCK działa na podstawie ustawy o Polskim Czerwonym Krzyżu. Zgodnie ze statutem, misją PCK jest zapobieganie ludzkim cierpieniom i łagodzenie ich skutków oraz ochrona ludzkiej godności, bez jakiegokolwiek dyskryminacji na tle narodowości, rasy, płci, przekonań religijnych lub politycznych.

Od sierpnia 2021 r. PCK podjęło działania pomocowe na rzecz uchodźców na granicy polsko-białoruskiej. Działania te obejmowały kilka obszarów. Po pierwsze, była to pomoc rzeczowa tzw. pakiety pomocowe. Imigrantom i uchodźcom

¹⁶ A. Gruszczyk, *Frontex a sprawa polska*, „Komenatrż KBN” 2021, nr 13, s. 3.

¹⁷ K. Czarnota, M. Górczyńska, *Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka z monitoringu sytuacji na polsko-białoruskiej granicy*, Warszawa 2022, s. 48-53.

¹⁸ P. Grzybek, *Czy organizacje humanitarne, np. Polski Czerwony Krzyż, mają prawo działać w strefie stanu wyjątkowego?*, [w:] *Poza Prawem. Prawna ocena działań państwa polskiego w reakcji na kryzys humanitarny na granicy polsko-białoruskiej*, red. W. Klaus, Warszawa 2022, s. 22-24.

¹⁹ Dane na temat działalności organizacji wymienionych w niniejszym opracowaniu pochodzą przede wszystkim z ich stron internetowych, materiałów prasowych oraz oficjalnych raportów.

przekazywane były ubrania (kurtki, swetry, czapki itd.) obuwiu, woda, jedzenie wysokoenergetyczne czy środki higieniczne²⁰.

Dodatkowo PCK, w efekcie współpracy z Wielką Orkiestrą Świątecznej Pomocy, utworzył punkt pomocy humanitarnej w Michałowie. Jego celem było wsparcie medyków (m.in. przekazywane były medyczne materiały zużywalne, jedzenie, woda itp.) i organizacji pozarządowych udzielających pomocy osobom przekraczającym polsko-białoruską granicę. Ratownicy PCK mieli dyżury ratownicze, które podejmowały działania pomocowe w sytuacji odnalezienia grup migrantów np. w lesie.

Innym obszarem działalności PCK, także w obliczu kryzysu, było poszukiwanie zaginionych osób i rodzin. Organizacje pomagające uchodźcom w poszukiwaniu swoich bliskich mogły zgłaszać się do oddziałów PCK lub bezpośrednio do Krajowego Biura Informacji i Poszukiwań w Warszawie, aby otrzymać informacje i wsparcie w poszukiwaniu zaginionych.

Należy podkreślić, że PCK pełni rolę pomocniczą wobec rządu, co według Statutu Międzynarodowego Ruchu CK i CP oznacza specyficzne i wyróżniające się partnerstwo, pociągające za sobą wzajemną odpowiedzialność i korzyści, oparte na prawie międzynarodowym i krajowym, w którym krajowe władze publiczne i stowarzyszenie krajowe uzgadniają obszary, w których stowarzyszenie krajowe uzupełnia lub zastępuje publiczne usługi humanitarne. Zgodnie z ustawą o Polskim Czerwonym Krzyżu, PCK ma możliwość udzielania pomocy wszelkim osobom w potrzebie w miarę swoich możliwości ludzkich, materialnych i finansowych.

Caritas Polska jest największą organizacją pozarządową działającą na polu charytatywnym. Caritas jest duszpasterską instytucją Kościoła katolickiego. Misją organizacji jest niesienie profesjonalnej, wielowymiarowej pomocy osobom wykluczonym, ubogim, idącym przez życie z różnego rodzaju deficytami. Caritas Polska jest członkiem Caritas Internationalis z siedzibą w Watykanie i zrzeszenia regionalnego – Caritas Europa (46 państw członkowskich) z sekretariatem w Brukseli. Caritas współpracuje z watykańską Dykasterią ds. Integralnego Rozwoju Człowieka, zgromadzeniami zakonnymi, administracją państwową i samorządową, organizacjami społecznymi i wyznaniowymi oraz szeroko rozumianym otoczeniem społecznym²¹.

Podobnie jak PCK, Caritas niósł pomoc migrantom na granicy polsko-białoruskiej już od sierpnia 2021 r. Zgodnie ze strukturą organizacji i założeniami jej funkcjonowania Caritas Polska niósł pomoc we współpracy z Caritas diecezjalnymi i przygranicznymi parafiami. Pomoc ta miała przede wszystkim wymiar

²⁰ *Polski Czerwony Krzyż (PCK)*, <https://pck.pl/o-nas/> (28 VII 2022).

²¹ M. Iżycki, *Słowo wprowadzające*, [w:] *Z pomocą potrzebującym...*, s. 13-15.

rzeczowy oraz finansowy. Caritas ofiarował potrzebującym, zarówno na granicy, jak i w ośrodkach dla cudzoziemców, tzw. *helps packi*, wodę mineralną, batony energetyczne, ogrzewacze do rąk, koce i artykuły higieniczne. Ponadto Caritas przekazywał komplety wyprawek szkolnych dla dzieci mieszkających w ośrodkach dla cudzoziemców.

Fundacja Ocalenie jest organizacją, która zgodnie ze swoją misją pomaga uchodźcom i uchodźczyniom, imigrantom i imigrantkom, repatriantom i repatriantkom, którzy chcą zamieszkać w Polsce²². Fundacja monitorowała i podejmowała stosowne działania od początku kryzysu na granicy polsko-białoruskiej (były one współfinansowane przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię z Funduszy EOG w ramach Programu Aktywni Obywatele – Fundusz Regionalny). Celem obecności Fundacji na granicy polsko-białoruskiej było niesienie uchodźcom pomocy humanitarnej, ale także wsparcie prawne osób (m.in. udzielanie informacji oraz wsparcie w zakresie złożenia wniosku o ochronę międzynarodową), które przekraczając granicę, doświadczały przemocy państwowej ze strony służb polskich i białoruskich. Ponadto wolontariusze dostarczali potrzebującym jedzenie oraz dobra materialne: suche i ciepłe ubrania na zmianę, buty, śpiwory, ogrzewacze do ciała i *powerbanki*. Przybyszom oferowano pierwszą pomoc przedmedyczną oraz zapewniano wsparcie w poszukiwaniu bliskich. Fundacja, choć nie ma narzędzi do prowadzenia poszukiwań, to jej wolontariusze informowali migrantów, co mogą w takiej sytuacji zrobić, do kogo się zwrócić o pomoc.

Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć jest pozarządową organizacją pożytku publicznego działającą na rzecz ochrony praw człowieka, świadcząc bezpłatną pomoc prawną osobom z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym i dyskryminacją, w tym osobom ubogim, ofiarom przemocy domowej, cudzoziemcom czy uchodźcom. Centrum jest członkiem Zespołu do Spraw Zwalczania i Zapobiegania Handlowi Ludźmi, będącym opiniodawczo-doradczym organem Prezesa Rady Ministrów oraz członkiem Wojewódzkiego Zespołu do Spraw Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi²³.

W trakcie trwania kryzysu na granicy polsko-białoruskiej centrum świadczyło bezpłatną pomoc prawną uchodźcom i cudzoziemcom ubiegającym się o ochronę międzynarodową w Polsce. Centrum jest organizacją typu *watchdog*, co oznacza, że zajmuje się monitorowaniem i upublicznianiem działań podejmowanych przez instytucje publiczne lub inne instytucje czy też osoby mające wpływ na sferę publiczną w celu wykrycia nieprawidłowości w ich działaniach.

²² Fundacja Ocalenie, <https://ocalenie.org.pl/o-nas> (28 VII 2022).

²³ Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć, <https://www.pomocprawna.org/o-nas> (28 VII 2022).

W trakcie trwania kryzysu na granicy polsko-białoruskiej dokumentowano przypadki łamania praw człowieka.

Nomada to organizacja pozarządowa działająca na rzecz praw człowieka, przede wszystkim wśród środowisk migranckich, mniejszości etnicznych i religijnych oraz grup wykluczonych²⁴. Działania organizacji są skoncentrowane na niesieniu szeroko rozumianej pomocy humanitarnej. Jednocześnie Nomada, podobnie jak Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć, jest organizacją *watchdog*. Pracownicy i wolontariusze dokumentowali i relacjonowali wydarzenia mające miejsce na granicy polsko-białoruskiej.

Helsińska Fundacja Praw Człowieka to organizacja pozarządowa zajmująca się prawami człowieka. Celem Fundacji jest m.in. wzmacnianie w społeczeństwie poszanowania dla godności i praw człowieka, czy działanie na rzecz ochrony praw człowieka²⁵. Fundacja podjęła działania interwencyjne w sprawach uchodźców i migrantów na granicy polsko-białoruskiej (projekt finansowany jest przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię z Funduszy EOG w ramach Programu Aktywni Obywatele – Fundusz Regionalny). Jego celem było zapewnienie wsparcia prawnego dla osób poszukujących schronienia w Polsce. Realizatorzy projektu zwracają uwagę, że prawo do poszukiwania ochrony międzynarodowej jest prawem człowieka, a sytuacja, która miała miejsce na granicy polsko-białoruskiej uniemożliwiała korzystanie z niego.

Stowarzyszenie Homo Faber, podobnie jak Helsińska Fundacja Praw Człowieka, jest organizacją pozarządową działającą w obszarze praw człowieka. Stowarzyszenie podczas trwania kryzysu organizowało wsparcie rzeczowe dla przybyszów: jedzenie, picie, ciepłe ubrania. Ponadto udzielano im wsparcia prawnego, które było kierowane zarówno do osób na granicy, jak i tych, które przebywały w otwartych i zamkniętych ośrodkach dla cudzoziemców. Ważnym obszarem były także działania edukacyjne wśród mieszkańców strefy przygranicznej w zakresie możliwości i sposobów udzielania wsparcia cudzoziemcom. Jako organizacja typu *watchdog*, Stowarzyszenie Homo Faber monitorowało przypadki łamania praw człowieka na granicy, ale jednocześnie starało się dotrzeć z tymi informacjami do władz, polityków, przedstawicieli organizacji międzynarodowych i mediów.

Stowarzyszenie Informacji Prawnej jest organizacją, której zasadniczym celem jest podejmowanie działań na rzecz przestrzegania praw człowieka i przeciw-

²⁴ *Nomada Stowarzyszenie na Rzecz Integracji Społeczeństwa Wielokulturowego*, <https://nomada.info.pl/o-nas> (28 VII 2022).

²⁵ *Statut Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka* [25 III 2015], <https://www.hfhr.pl/fundacja/statut/> (28 VII 2022).

działanie nierównemu traktowaniu²⁶. Od początku kryzysu stowarzyszenie było zaangażowane m.in. w działania na rzecz poszanowania praw człowieka oraz zapewnienie wsparcia humanitarnego pozwalającego na przeżycie osobom, które utknęły na granicy. W ramach prowadzonych działań monitorowano sytuację na wschodnim pograniczu Polski, udzielano wsparcia prawnego, a także szkolono prawników i aktywistów niosących pomoc potrzebującym.

Stowarzyszenie składało skargi na Polskę i jej władze do sądów krajowych i międzynarodowych. We współpracy z Helsińską Fundacją Praw Człowieka, Stowarzyszenie reprezentowało cudzoziemców przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Ponadto organizacja podjęła działania z obszaru litygacji strategicznej, mając na celu przeciwdziałanie nielegalnym *push-backom*²⁷.

Polska Akcja Humanitarna (PAH) jest organizacją pozarządową, a także organizacją pożytku publicznego, której celem jest udzielanie pomocy humanitarnej, ochrona ludności cywilnej oraz szeroko rozumiana pomoc osobom dotkniętym skutkami klęsk żywiołowych i konfliktów zbrojnych. Ponadto organizacja zajmuje się edukowaniem społeczeństwa²⁸. W związku z sytuacją na granicy polsko-białoruskiej PAH prowadziła zbiórki pieniężne na pomoc dla migrantów. Zebrane środki wykorzystywano na zakup żywności, ubrań, koców, śpiworów, termosów i środków opatrunkowych oraz prowadzenia bazy pomocowej PAH w gminie Michałowo. Polska Akcja Humanitarna otworzyła w Białymstoku centrum logistyczne, którego celem jest zaopatrywanie aktywistów niosących pomoc na polsko-białoruskiej granicy.

Grupa Granica. Niektóre – wskazane powyżej organizacje – są częścią projektu Grupy Granica (GG). To wyjątkowa, oddolna inicjatywa – ruch społeczny zrzeszający 14 organizacji pozarządowych, działających na rzecz praw człowieka oraz wsparcia uchodźców i migrantów w Polsce. Tworzą go: Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Stowarzyszenie Homo Faber, Polskie Forum Migracyjne, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Salam Lab, Dom Otwarty, Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć, Chlebem i Solą, uchodźcy.info, RATS Agency, Kuchnia Konfliktu, Strefa WolnoSłowa, Nomada oraz niezależni aktywiści.

Ruch powstał jako wyraz sprzeciwu wobec rządzących i ich działań wobec uchodźców na polsko-białoruskim pograniczu. GG pomaga migrantom przymusowym, którzy znaleźli się na terytorium Polski oraz monitoruje przypadki łamania praw człowieka. Ponadto GG wspierała migrantów poprzez przekazywanie

²⁶ Stowarzyszenie Informacji Prawnej, <https://interwencjaprawna.pl/o-nas/o-sip/> (28 VII 2022).

²⁷ SIP w działaniu. Raport z działalności Stowarzyszenia Interwencji Prawnej w 2021 roku [15 VI 2022], <https://interwencjaprawna.pl/przedstawiamy-raport-sip-w-dzialaniu-za-rok-2021/> (21 VII 2022).

²⁸ Polska Akcja Humanitarna, <https://www.pah.org.pl/o-nas/kim-jestesmy/> (28 VII 2022).

jedzenia, picia, ciepłej odzieży i leków. Formą pomocy było także wezwanie karetki pogotowia do potrzebujących czy przekazywanie przybyszom informacji o obecnej sytuacji prawnej w Polsce. Z uwagi na stan wyjątkowy organizacje pozarządowe nie mogły realizować w pełni zadań, dla których zostały powołane. Wsparcie przybierało zatem inne, pośrednie formy. Obejmowało ono prowadzenie monitoringu sytuacji na pograniczu, nagłaśnianie tych naruszeń i informowanie opinii publicznej, podejmowanie prób odnalezienia osób, które zaginęły na pograniczu, współpracę z medykami w zakresie szkoleń z udzielania pierwszej pomocy, a także współpracę z tłumaczami pomagającymi zdalnie albo na miejscu²⁹.

Warto także zwrócić uwagę na wsparcie kierowane do mieszkańców strefy przygranicznej, dla których wydarzenia na granicy i związane z nimi wprowadzenie stanu wyjątkowego oraz obecność wielu służb mundurowych stały się źródłem stresu i poczucia niepewności. Wolontariusze i aktywiści GG odwiedzali mieszkańców, wsłuchując się w ich głosy, a jednocześnie edukując mieszkańców w zakresie zjawiska migracji czy uchodźstwa. Szczegółowe cele spotkań dotyczyły: dostarczania rzetelnych informacji o sytuacji na granicy, a także o udokumentowanych naruszeniach praw człowieka oraz praw migrantów i uchodźców, rozdawania ulotek o tym, że pomaganie jest legalne, przekazywania wiedzy o tym, jak skutecznie pomagać, jak postępować z osobami w stanie hipotermii, przekazywanie numeru telefonu, pod który można dzwonić w przypadku spotkania osób poszukujących ochrony oraz w celu uzyskania dodatkowych informacji, dyskusja o tym, co się dzieje w obszarze przygranicznym oraz jakie są odczucia i emocje mieszkańców i mieszkanki tego regionu wobec wydarzeń na pograniczu³⁰. Okazuje się, że działania pomocowe i interwencyjne byłyby znacznie utrudnione lub wręcz niemożliwe, gdyby nie współpraca z mieszkańcami społeczności lokalnych.

Zakończenie

W niniejszym artykule wskazano prawne uwarunkowania niesienia pomocy humanitarnej. Opisano także działalność wybranych organizacji pozarządowych w obliczu kryzysu na granicy polsko-białoruskiej w latach 2021-2022: Polskiego Czerwonego Krzyża, Caritas Polska, Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć, organizacji Nomada, Stowarzyszenia Homo Faber, Stowarzyszenia Informacji Prawnej oraz Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka. Ponadto zwrócono uwagę na

²⁹ *Grupa Granica*, <https://www.grupagranica.pl/#co-robimy> (28 VII 2022).

³⁰ *Kryzys humanitarny na pograniczu polsko-białoruskim. Raport Grupy Granica* [1 XII 2021], <https://www.grupagranica.pl/files/Raport-GG-Kryzys-humanitarny-napograniczu-polsko-bialoruskim.pdf> (1 VIII 2022).

działalność ruchu Grupa Granica. W ramach opracowania wskazano na działalność tylko niektórych organizacji. Wybór ten nie był podyktowany tym, że są one najważniejsze, czy ich pomoc była najwyraźniej dostrzegalna. Chodziło raczej o pokazanie w miarę szerokiego wachlarza dostarczanych form wsparcia. Należy wyraźnie podkreślić, że w pomoc migrantom było i jest zaangażowanych kilkanaście organizacji pozarządowych.

Organizacje pozarządowe, w przypadku kryzysów, m.in. takich jak na granicy polsko-białoruskiej, pełnią kluczową rolę, a ich działalność pozwala na ratowanie życia i zdrowia ludzi, łagodzenie cierpienia oraz troskę o zachowanie ich godności i praw. Wspecjalizowane organizacje, które działają blisko potrzebujących, często lepiej niż struktury państwowe znają ich potrzeby i oczekiwania. Stąd też dostarczana pomoc jest bardziej efektywna³¹.

Opisane organizacje oferowały wsparcie materialne, prawne, czy informacyjne, czyli te formy pomocy, które najczęściej pojawiają się w obliczu kryzysów np. wojennych. Kryzys na granicy polsko-białoruskiej ma jednak swoją specyfikę. Działania organizacji oraz organów państwa nie były sprzężone, co w dużej mierze wynikało z odmiennej interpretacji, także prawnej, zaistniałej sytuacji. Migranci, którzy zostali zatrzymani przez polskie służby, byli wypychani na granicę białoruską. Z kolei służby białoruskie, najczęściej siłą, zwracały migrantów na terytorium Polski. Z powodu braku możliwości wnioskowania o ochronę międzynarodową, byli oni zmuszeni koczować w lesie. Jak wskazano w artykule, wydarzenia na granicy polsko-białoruskiej mogą być różnie oceniane i komentowane. Przykładowo niektóre media i organizacje pozarządowe zwracały uwagę na prawa migrantów, podnosiły m.in. kwestię ich ochrony międzynarodowej. Pomijały jednak fakt, świadomie lub nie, że z perspektywy rządzących kluczowe jest zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego kraju. Sytuacja przybyszów była dramatyczna, bowiem stali się oni zakładnikami reżimu Łukaszenki. Kolejną kwestią pozostaje ocena postaw wybranych grup migrantów, np. ich agresywne zachowanie wobec polskich funkcjonariuszy. Nie można zapominać, że wschodnia granica Polski jest zewnętrzną granicą strefy Schengen. Stanowisko rządu w wielu punktach było zbieżne ze stanowiskiem Unii Europejskiej.

Organizacje pozarządowe zwracały uwagę na problem głodu, wyziębienia czy chorób wśród migrantów. Stały się niejako głosem tych, którzy byli bezradni. Wyrazem tego była m.in. petycja skierowana do premiera Polski, wzywająca go do rozwiązania sytuacji na polsko-białoruskiej granicy³². Warto podkreślić, że w odpowiedzi na kryzys, Litwa i Polska podjęły decyzje o budowie murów na granicy

³¹ P. Ryfman, *Non-Governmental Organizations: An Indispensable Player of Humanitarian Aid*, „International Review of the Red Cross” 2007, vol. 89, nr 865, s. 21-45.

³² *Organizacje apelują do premiera w sprawie sytuacji na granicy* [24 VIII 2021], <https://publicystyka.ngo.pl/organizacje-apeluja-do-premiera-w-sprawie-sytuacji-na-granicy> (1 VIII 2022).

z Białorusią. Ponadto zastrzono przepisy dotyczące nielegalnego przekraczania granicy państwowej oraz wzmocniły obsadę służb na terenach graniczących z Białorusią³³. Tymczasem organizacje pozarządowe zwracają uwagę, że „zapora” nie wstrzyma migracji ludzi, a przyjęta polityka migracyjna powinna opierać się na respektowaniu praw człowieka oraz ochronie życia i zdrowia³⁴.

Abstract

Krzysztof Jurek

Non-governmental organisations’ activities in the context of the Polish-Belarusian border crisis (2021-2022)

Non-governmental organisations, in the face of crises, play a key role, and their activities result in saving people’s lives and health, alleviating suffering and caring for their dignity and rights. This study identifies the legal conditions for the provision of humanitarian aid, and describes the actions taken by selected NGOs in the context of the Polish-Belarusian border crisis (2021-2022). Non-governmental organisations have offered material, legal or informational support (forms of aid that most often occur in the face of crises such as war). However, the crisis on the Polish-Belarusian border has its own specificity. The activities of the organisations and the state authorities were not linked, which was largely due to a different interpretation, including legal, of the situation.

Keywords: Poland-Belarus border crisis, non-governmental organizations, humanitarian aid

References

- Bornio, J., *Crisis on the Polish-Belarusian Border—What Strategy for Warsaw?*, „Eurasia Daily Monitor” 2021, vol. 172, nr 18.
Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć, <https://www.pomocprawna.org/o-nas>.

³³ M. Rust, *op.cit.*, s. 5.

³⁴ Ponadto organizacje pozarządowe zwracały uwagę na nieodwracalne skutki takich rozwiązań w aspekcie przyrodniczym. Według ekspertów mur może doprowadzić do przerwania łączności pomiędzy siedliskami leśnymi Białorusi i Ukrainy z lasami centralnej i zachodniej Polski i uniemożliwi migrację zwierząt. Eksperci podkreślali także, że mur może zagrażać utrzymaniu statusu Puszczy Białowieckiej jako obiektu światowego dziedzictwa UNESCO.

- Czarnota, K. & Górczyńska, M., *Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka z monitoringu sytuacji na polsko-białoruskiej granicy*, Warszawa 2022.
- Egger, C. & Schopper, D., *Organizations Involved in Humanitarian Action: Introducing a New Dataset*, „International Studies Quarterly” 2022, vol. 2, nr 66.
- Filipec, O., *Multilevel Analysis of the 2021 Poland-Belarus Border Crisis in the Context of Hybrid Threats*, „Central European Journal of Politics” 2022, no. 1.
- Fundacja Ocalenie*, <https://ocalenie.org.pl/o-nas>.
- Górczyńska, M., Białas, J. & Witko, D., *Analiza prawna sytuacji na polsko-białoruskiej granicy. Stan na dzień: 9 września 2021 r. [9 IX 2021]*, https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2021/09/Analiza-prawna-sytuacji-na-polsko-bialoruskiej-granicy_9.09.2021.pdf.
- Grupa Granica*, <https://www.grupagranica.pl/#co-robimy>.
- Grzybek, P., *Czy organizacje humanitarne, np. Polski Czerwony Krzyż, mają prawo działać w strefie stanu wyjątkowego?*, [in:] *Poza Prawem. Prawna ocena działań państwa polskiego w reakcji na kryzys humanitarny na granicy polsko-białoruskiej*, ed. W. Klaus, Warszawa 2022.
- Gruszczak, A., *Frontex a sprawa polska*, „Komenatrz KBN” 2021, nr 13.
- Halemba, A., *Ethnographic Snapshot: „Europe in the Woods: Reflections on the Situation at the Polish-Belarusian Border”*, „Ethnologia Europaea” 2022, vol. 1, nr 52.
- Iżycki, M., *Słowo wprowadzające*, [in:] *Z pomocą potrzebującym. 30-lecie Caritas Polska*, eds. U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot, Pelpin 2020.
- Jakubczak, W., *Kryzys migracyjny na wschodniej granicy UE – rola Europolu w współpracy w bezpieczeństwie wewnętrznym*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2021, nr 70.
- Kryzys humanitarny na pograniczu polsko-białoruskim. Raport Grupy Granica [1 XII 2021]*, <https://www.grupagranica.pl/files/Raport-GG-Kryzys-humanitarny-napograniczu-polsko-bialoruskim.pdf>.
- Łoś-Tomiak, A., *Spółczesność obywatelskie – kryzys idei, czy recepta na kryzys?*, „Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze” 2015, nr 2.
- Nomada Stowarzyszenie na Rzecz Integracji Społeczeństwa Wielokulturowego*, <https://nomada.info.pl/o-nas>.
- Olbrycht, P., *Bezpieczeństwo Rzeczypospolitej Polskiej w kontekście sytuacji na granicy polsko-białoruskiej w okresie sierpień-grudzień 2021 r. Możliwości prawne i podjęte działania*, „Polityka i Społeczeństwo” 2022, vol. 2, nr 20.
- Organizacje apelują do premiera w sprawie sytuacji na granicy [24 VIII 2021]*, <https://publicystyka.ngo.pl/organizacje-apeluja-do-premiera-w-sprawie-sytuacji-na-granicy>.
- Polska Akcja Humanitarna*, <https://www.pah.org.pl/o-nas/kim-jestesmy/>.
- Polski Czerwony Krzyż (PCK)*, <https://pck.pl/o-nas/>.

- Rust, M., *Kryzys na granicy: czy zmiana „białoruskiej agendy” zagraża białoruskim siłom demokratycznym?*, [in:] *Granica dyktatora. Polska i Białoruś wobec kryzysu granicznego*, eds. J.M. Nowakowski, J. Olędzka, M. Rust, Warszawa 2021.
- Ryfman, P., *Non-Governmental Organizations: An Indispensable Player of Humanitarian Aid*, „International Review of the Red Cross” 2007, vol. 89, nr 865.
- SIP w działaniu, Raport z działalności Stowarzyszenia Interwencji Prawnej w 2021 roku* [15 VI 2022], <https://interwencjaprawna.pl/przedstawiamy-raport-sip-w-dzialaniu-za-rok-2021/>.
- Statut Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka* [25 III 2015], <https://www.hfhr.pl/fundacja/statut/>.
- Stowarzyszenie Informacji Prawnej*, <https://interwencjaprawna.pl/o-nas/o-sip/>.
- Śliwa, Z. & Olech, A.K., *Wyzwania w kontekście migracji i kryzys na granicy polsko-białoruskiej*, „Wiedza Obronna” 2022, nr 278.
- Schwartz, E.P., *Humanitarian NGOs as Instruments, Partners, Advocates and Critics in the Governance of International Humanitarian Response: Complementary or Conflicting Roles?*, „Asia Pacific Journal of Public Administration” 2016, vol. 38, nr 1.
- Szot, L., *Działalność Caritas Internationalis na przykładzie wybranych konfliktów i katastrof naturalnych w latach 2007-2019 w ujęciu socjologicznym*, [in:] *Z pomocą potrzebującym. 30-lecie Caritas Polska*, eds. U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot, Pelpin 2020.
- Walas-Trębacz, J. & Ziarko, J., *Podstawy zarządzania kryzysowego. Zarządzanie kryzysowe w przedsiębiorstwie*, Kraków 2011.
- Wawrzusiszyn, A., *Kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej i jego wpływ na bezpieczeństwo Polski*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, vol. 33, nr 2.

Krzysztof Jurek – dr socjologii, adiunkt w Katedrze Socjologii Kultury, Religii i Partycypacji Społecznej w Instytucie Nauk Socjologicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. ORCID: 0000-0003-2641-0510